

הספרדים כמפלסי הדרך למודרנה היהודית

דוד בנון

לפני קרוב לשנתיים מינה שר החינוך נפתלי בנט את ארז ביטון, חתן פרס ישראל לשירה, לעמוד בראש ועדה שנתבקשה להציג דו"ח ובו המלצות כיצד להדגיש את תרומת המרכיב הספרדי (וה"מזרחי") להיסטוריה ולתרבות של ישראל העכשווית. העובדה שזכרים לתת את הדעת להיעדר הזה, או, אם לדייק, לליקוי הזה, כמעט שבעים שנה לאחר הקמת המדינה, אומרת הרבה על האופן הגס, הפגום והמגמתי שבו נכתבה ההיסטוריה. הסיפור הגדול נהפך לבלתי מהימן. בקצרה, דורות שלמים התחנכו על סיפור אתנוצנטרי שבו האביסו אותם מגבוה, סיפור שהשאיר את הבמה למרכיב אחד ויחיד בעם: המרכיב האשכנזי. תיאור קורותיהם ותרומתם של היהודים שמוצאם בארצות ערב נפקד מסיפור זה, דבר שהביא לידי עיוות אידיאולוגי של ההיסטוריה. הוועדה ישבה על המדוכה ובתום עבודה מאומצת הציגה דו"ח מפורט המבקש לתקן את המעוות. הרשו נא לי להוסיף לדו"ח הזה קצת מהרהורי בנושא. ראשית אספק במספר הערות הגדרה של הזהות הספרדית; לאחר מכן אדגיש בקצרה כמה עיוותים של ההיסטוריה ואציע חלופה לדרך ה"לא אלגנטית" שבה נתפסת נוכחותנו בישראל; ולבסוף אוסיף יד לפיוס.

ספרדים לא מזרחיים

הספרדים מהווים מיעוט בקרב העם היהודי. מתוך כ-14 מיליון יהודים בעולם, יש לכל היותר 4 מיליון ספרדים, ודרכו של מיעוט, כידוע, להיות מדוכא על ידי הרוב. אולם בארץ לא הסתפקו בהפחתת ערכו, אלא עשו ממנו תת-קטגוריה של יהודים ושל אזרחים ושפכו עליו קיתונות של בז. א. הסוציולוגים הישראלים הדביקו לנו את הכינוי "מזרחים", כי הספרדים נתפסו בהיסטוריה של עמנו כ"אפנדים", כאזונים ומושלים, אצילי הנפש, וקשה לסוציולוגים הבורים להודות שאנו מצאצאי הספרדים, מגורשי אראגון וקסטיליה. זאת כדי לשייך אותנו על כורחנו לעולם השלישי התת-מפותח, וכדי להדיר אותנו מן החברה שפרנסיה הוקיעו את הלבנטיניזציה. הביטוי "מזרחי" מצביע על המשכיות הגישה האוריינטליסטית האירופאית ביחס למזרח. המרת הכינוי ספרדי במושג מזרחי נהגתה במכוון כדי להציב נגדו את המונח מערבי כאשר מעבר זה משמש כלי ליצירת הגמוניה. אולם מקובלני מאחד ממורי, ליאון אשכנזי ז"ל, שהעם היהודי מורכב משני זרמים מרכזיים: האשכנזים והספרדים. האשכנזים הם היהודים שחיו בגלות אדום כלומר בארצות הנוצריות, והספרדים הם היהודים שחיו בגלות ישמעאל כלומר בארצות האסלאם. זאת הגדרה אמפירית התואמת את המציאות. גולי ספרד הגיעו עד לסוריה. יתרה מזו, מי שמעיין ברשימת שמות המשפחה של המגורשים מחצי האי האיברי יגלה בה את שם המשפחה שלי לצד אלפי שמות משפחה נוספים הנפוצים בקרב יהודי מרוקו וצפון אפריקה.

ב. אני מרוקאי, וכמו שאומר ארז ביטון בערבית: "אנא מן אל מגרב", כלומר מן המערב. אבא שלי ז"ל דיבר ספרדית, ערבית, צרפתית, ולימים גם עברית. אפשר לומר שאבי, כמו רבים מיהודי המגרב,

היה מין "בן תערובת" מבחינה לשונית. ואילו מִיָּתֵר הבחינות הוא היה מערבי יותר מכל מי שמחשיב את עצמו ל"בן המערב". אבל הסוציולוגים הישראלים ומי שנוהר אחריהם מבלי לחשוב הדבוק לאבי את התואר "מזרחי פרימיטיבי".

ג. אחרי גירוש ספרד התנהל במרוקו, בצפון אפריקה ובכל מקום שבו התיישבו ה"מגורשים", מאבק בינם לבין ה"תושבים", (בטורקיה ובארצות הבלקן, למשל, בין המגורשים לבין ה"רומניוטים"). המגורשים שתרבותם הייתה בעלת סממנים אירופיים מובהקים הצליחו בסופו של דבר לכפות את מנהגיהם ואת סגנון יהדותם על התושבים הוותיקים. יוצא אפוא שכל היהודים המרוקאים והצפון אפריקאים הם ספרדים לכל דבר, שהרי הם ניזונו מהתרבות שהמגורשים הביאו באמתחותיהם והנחילו לדורות הבאים. לכן יש בי התנגדות עזה לכך שאותם סוציולוגים שאינם יודעים דבר וחצי דבר על ההיסטוריה של קהילות מכובדות אלו יכנו את בניהן, מטעמים אידיאולוגיים קלושים, "מזרחים".

ד. זאת ועוד, כל נשכח כי מי שהניח את יסודות ההשתתפות היהודית בתור הזהב הוא רבי יצחק אלפסי (1013-1103), נולד בעיירת קלעת חמד שבאלג'יריה, למד בקרוואן שבטוניסיה והשתקע בפס שבמרוקו. בגיל שבעים וחמש נאלץ לעזוב עיר זו ועבר לספרד עם תלמידו המובהק רבי יוסף הלוי אבן מיגאש. שם בלוסינה ייסד מרכז רוחני שממנו יצאו ההוגים, המשוררים, הדיינים, הרבנים והמדקדקים שעיצבו את דמותה של יהדות ספרד, שאנחנו חלק אינטגרלי ממנה, ושהעם היהודי ממשיך לינוק מיצירותיה.

ה. אסתפק בעניין זה בעוד הערה אחת. לרבי יצחק אלפסי קדם ר' יהודה בן דוד חיגי (נולד בפס ב-945 בערך והתיישב בקורדובה ומת שם בשנת 1000) בלשן שהניח את היסודות התיאורטיים להגדרת השורש העברי כשורש תלת-עיצורי, וזאת על ידי חקירת הפעלים בעלי אותיות הנוח ואותיות הכפל בשתי עבודות שנכתבו בערבית ושרק חלקים מהן שרדו. ר' יונה אבן ג'נאח, בעל ספר **השורשים** (המילון העברי הראשון) מזכיר את עבודותיו בכבוד, הגם שמצביע פה ושם על כמה טעויות. אין ספק שהעברית המודרנית שלנו חבה לחיגי חוב גדול.

תיקון עיוותים

המטרה היא לתקן מציאות חברתית-פוליטית שהיא תולדה של **מדיניות מרושעת**¹ של נישול כבוד הספרדים, ערכם ותרומתם האינטלקטואלית לתולדות עם ישראל. למשל העובדה שבמשך עשורים נלמדו תולדות עם ישראל בדורות האחרונים מנקודת מבט אשכנזו-צנטרית, שמשאירה פירוורים בודדים עבור מרכיביו האחרים של העם... וזה כאשר כבר הואילו לכלול אותם בסיפור הגדול. מה חבל שדו"ח ביטון אינו תובע **שינוי מבני** של הגישה: לא עוד להגביל את הספרדים אל השוליים, אל רובריקת ה"גינדר", או לדחות אותם אל מערות הקבורה של ההיסטוריה, אלא להציג אותם כחלק אינטגרלי מהזרם המרכזי. שכן אנחנו נכנסים אל תרבות באמצעות הזדהות עם שמות

¹ היש דרך אחרת לתאר את אחת מקריאותיו של דוד בן-גוריון « להפריד את התלמידים "המזרחים" מהאשכנזים שמא יקלקלו הראשונים את תרבותם של האחרונים "האם הם יהיו יהודים כמו שאנחנו רוצים או כמו יהודי מרוקו" אמר בן-גוריון והוסיף "הם בעוד 10-15 שנה יהיו העם, ואנו נהפך לעם לבנטיני" » ? האם קריאה זו יאה לראש ממשלה הדורש להדיר חלק מהעם כאשר מתוקף תפקידו חייב הוא לדאוג לעם ישראל בכללותו? ראו סמי שלום שטרית, "מכתב פתוח לשר נפתלי בנט", הארץ 21.05.2015.

וראו גם כן מאמרו של נדב מולצ'דסקי (הארץ, 06.10.2017) המזכיר שבאוגוסט 1952 עיתון דבר ניסה להעלות המודעות הציבורית לקשיים החמורים באשפוז ילדים ותינוקות מקרב ילדי עולים – קרי ילדי הספרדים – עד שקם נתן אלתרמן וגינה בטור השביעי שלו את הרשעות הזו שלא ברא השטן וקבל נזיפה מ... בן גוריון. האין זו מדיניות מרושעת?

פרטיים. והשמות אינם נלמדים בפני עצמם, אלא ככאלה השוכנים בתוך הקשר היסטורי. לכן "המופקדים על ענייני התרבות" עומדים בהיכון: הם מודעים לכך שהולכו שולל את העם. הם מחקו סיפור לאומי אחר, בהוקיעם אותו כ"נחות". בכך נהגו כדרך ההיסטוריונים הסובייטיים שזייפו ושכתבו, בלי כל בושה, את ההיסטוריה. נציין כי ערעור זה על ההגמוניה האשכנזית מלווה בחשש שישללו מהם תקציבים המורעפים על מופעי התרבות שלהם – כשם שבעבר הורעפו על הקיבוצים – או, למצער, שיהיו חייבים להתחלק בהם.

התנגשות התפיסות

למעשה מדובר כאן בעימות בין שתי תפיסות של הציונות. מצד אחד, זו של "שליטת הגלות", שממנה משתמעת דחייה של הלשונות הגלותיות, של המוצא, של שם המשפחה ושל המסורת. **אידיאולוגיה של שבר**, של ניתוק הדוגלת בהופעתו של סובייקט נוסחתי ואוניברסלי. של "אני טרנסצנדנטלי". של **אדם חדש**. לא עוד ילד "של---", אלא פשוט ילד. הילד המוחלט, מנותק מכל יחס להורה. ילד של "אב אלמוני", מופשט באופן כלשהו".² זה מזכיר את ספרו של סרטור : **המילים (Les Mots)**. הלה שהתייתם מאביו בגיל צעיר מאוד, משוכנע שלא היה לו על-אני (סופר אגו), משמע לא חוק לעבור עליו, ולא איסור להפר. כביכול הוא נדרש "להתעמת" עם אותו "קשר אבהות רקוב".³ או את קפקא שרצה לנטוש את "היהדות של האב".

אטרקטיביות זו של האדם החדש היא ההיקסמות מהטבולה רזה או מההתחלה מחדש, מאפס. זו ששמה לעצמה למטרה להחריב מן היסוד את העולם הישן, כמילות האינטרנציונל: "עוֹלָם יִשְׁן עֲדֵי הַיְסוּד נִחְרָיְבָה". היהודי החדש⁴ שעליו חלמה המהפכה הציונית, הוא אדם ללא חיבור, ללא משפחה, ללא מסורת, ללא היסטוריה. האדם החדש מתנתק מהמצב הקודם, המצב היהודי. תוכו מלא בריק. והמאה ה-20 לימדה אותנו עד כמה העדפת האדם, ויהי אדם חדש, על פני בני אדם בשר ודם, סופה להוביל לתוצאה ההפוכה. אהבת ה-אדם [בה"א הידיעה], כלומר הבחירה באדם מופשט ונוסחתי והעדפתו על פני האדם הקטן הנאבק על קיומו – זו רק הובילה אל דיכוי ואפליה.

כישלון יצירתו של היהודי החדש, ה"צבר" מהקיבוץ או מהמושב, לצד כישלונם של המשטרים הקומוניסטיים, הוא ההוכחה הניצחת לכך. זאת ועוד, היחס של היהדות האירופית, יהדות האמנציפציה, לזהותה, הוא יחס דו-ערכי: היהדות שלה מבושת, יהדות למודת כאב. ההיסטוריה שלה רווית דמעות. האם לא הייתה בית היוצר למושג "שנאה עצמית"?⁵

מן הצד האחר, תפיסה המהללת את המוצא, את התא המשפחתי, את שם המשפחה – הנישא בגאון כשלט אצולה לאורך הדורות, ושאותו הוצע להם לשנות כדי להתאים עצמם אל ה"ניאו-מניה", היא האידיאולוגיה של החדש (וכידוע, שם שבו קרוי אדם, בהיותו **שורש הנשמה**, אינו נותן עצמו בקלות למעבר מלשון אחת לאחרת); תפיסה המעלה על נס את ההורים, את המסורות שלהם, את זמירותיהם, את לשונם, את תרבותם, את המוזיקה שלהם, את נוסח התפילה שלהם, את הערכים

² Emmanuel Levinas, « Etre Juif », in *Confluences* 7 (1947), n°15-17, pp.253-264. Repris dans *Cahiers d'Etudes Levinassiennes*, n°1, 2002, Jérusalem, p. 102.

³ Jean-Paul Sartre, *Les Mots*, Paris, Gallimard-Folio, 1964, p. 18

⁴ אניטה שפירא, **יהודים חדשים, יהודים ישנים**, עם עובד, תל אביב 1997, 174-155.

⁵ Théodore Lessing, *La haine de soi. Le refus d'être juif*, traduction, présentation et postface de Maurice-Ruben Hayoun, Agora Pocket, Paris, 2011.

שלהם ובראשם: הכנסת האורחים. השירים של ארז ביטון, הרומנים של גבריאל בן-שמחון ושל סמי ברדוגו, משובצים בפתגמים בערבית או בתיאורים של כלי מטבח שחלפה תהילתם, דוגמת הקוסקוסקה (הלוא הוא הסיר הכפול המשמש להכנת הקוסקוס) והתנור הבנוי בחצר: אלקסקס אולפראן, שביטון הקדיש להם שיר מלא אירוניה ורגש.⁶ לכך יש להוסיף שהזהות היהודית אינה נחווית כנטל. היא מאומצת, חלקית או במלואה, מתוך כבוד וחדווה. פירוש הדבר שלמול הרצון הנחוש להתנתק מהעבר,⁷ לבצע **רצח אב**, ניצבת אידיאה אחרת, הפוכה, של האב: זה שמדריך, שמנחיל, שרכש חכמת חיים, ולפיכך יכול להרעיף עצות. תפיסה מיושנת, יש שיאמרו! לזכותה ייאמר שהיא לפחות מציעה לילדים **שייכות ורישום בשרשרת** הדורות, בקולקטיב היהודי. ראוי להזכיר בהקשר זה שראשיתו של העם היהודי באברהם, המצוין קודם כול כ"אב". אב שדואג לשלום ילדיו מכל הבחינות. משפחה שהאידיאל שלה הוא לעשות צדקה ומשפט. גרעין העם. **זוקטרינה של שיבה** המתנגשת עם אידיאולוגיה של ניתוק. חשוב אפוא לבצע דקונסטרוקציה למה שנקרא "היהודי החדש", פרי באושים של התנועה הציונית – זו התנועה שתפסה את הקשר בין המדינה, למפלגת מפא"י, ל"קומיסרים של העם" שלה ולמרכיב האשכנזי של העם כקשר אורגני; התנועה שחרתה על דגלה את שחרורו של כלל העם היהודי – על אידיאל הצדק והמשפט שלו – והמירה חלום זה בהכנעה, בעלבונות גזעניים ובאפליה מופגנת או סמויה; זו שהכריזה על עצמה בריש גלי "סנדקית" של התרבות הישראלית.

הנישול

דוגמה אחת תספיק, בהיותה פרדיגמטית למודרניות היהודית. **ספר האגדה** של חיים נחמן ביאליק ויהושע חנא רבניצקי (1859-1944), שראה אור באודסה ב-1913 ושעליו חונכו ועדיין מחנכים דורת שלמים של ישראלים, אינו אלא מבחר אגדות מהתלמוד ומהקורפוס המדרשי, שסווגו, קובצו לפי נושאים, עובדו ונוצקו ללשון עברית מודרנית. יצירתם של חכמי התלמוד והמדרש נגבת מתחת לאפס ומוגדרת מחדש בלי בושה כ"ספרות לאומית המבטאת את רוח העם". וכאילו לא די בכך גם נחפזים "למחוק את שם המחבר ולכתוב את שמך תחתיו".⁸

ספר האגדה יצא מאז בעוד מהדורת רבות, אך לאחרונה ידע מהדורה חדשה, הדורה למראָה, ומשופעת הערות מפרי עטו של פרופסור אביגדור שגאן, מומחה למדרש. העיתונות הרעיפה עליה שבחים.⁹ תיכף ומיד הוסיף הפרופסור הנכבד את שמו על שמות חבריו לקנוניה מאודסה, וכינה את הטרויקה החדשה "ברוש", ראשי התיבות של **ביאליק, רבניצקי ושגאן**. הוא רק "שכח" לציין, או בחר במודע להסתיר, את העובדה שספר יסוד זה של "התרבות היהודית החדשה" אינו אלא חיקוי ועיבוד של הספר **עין יעקב** לרבי יעקב בן שלמה אבן חביב (קסטיליה, 1445 – סלוניקי, 1515). יעקב בן חביב, שגורש מספרד, מצא מקלט בסלוניקי, ושם פרסם את יצירתו ב-1514 שנועדה לדורות הצעירים שתרתום ויהדותם נתרופפו.

⁶ **תימביוסרת, ציפור מרוקאית**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2009, עמ' 68-70. יושן הכלים השבורים והלא-מתאימים, כלים שלאיש אין עוד חפץ בהם, מרמוז לעבר שהמהגרים מצפון אפריקה הביאו עמם. בסוף השיר המשורר שואל את אמו: "אללה שמחה, אם כך למה לא הבאת כפר על גבך/ואיפה את ואיפה עפר ארץ ישראל" (עמ' 69).

⁷ "מדינת ישראל היא פרי יצירתה של הציונות, והציונות היא אחת מתוצאות שחרורם של היהודים מ**מבלי** ההלכה והמסורת". ראו: Gershom Scholem, « Echech du sionisme ? », *Le Débat* n° 15, septembre-octobre 1981, p.47 (ההדגשה שלי). היש צורך לפרש?

⁸ F. Nietzsche, *Le Gai savoir*, Aphorisme 83, Gallimard, Paris, 1950, collection Idées nrf, p. 120

⁹ ראו למשל מאמרו של ישי רוזן-צבי, במוסף "ספרים" של עיתון **הארץ**, מ-26 בינואר 2016, עמ' 1-3.

באופן זה ניכסו **סנדקי** התרבות הישראלית את העבודות של קודמיהם והתיימרו לברוא יש מאין, כמו בתוך **ווקוס**, יצירה חדשה. בכך דנו לשכחה את תרומתם של הספרדים להיסטוריה של העם היהודי. לאדם החדש – יצירה חדשה!

הקדם-מודרניות הספרדית

ומשה מנדלסון עצמו המוחזק בעיני כל ההיסטוריונים היהודיים והלא יהודיים כאבי המודרנה היהודית בקש מאחד מחברי חוגו לתרגם לגרמנית ספר מספריו של מנשה בן ישראל (1604-1657), הנקרא "תשועת ישראל" והוסיף לו – הוא עצמו – הקדמה.

מנשה בן ישראל, בן למשפחה של אנוסי ספרד-פורטוגל, נולד בשם מנואל דיאס סואירו. הוא מצא מקלט בקהילה הספרדית של אמסטרדם, וקיבל את סמיכתו לרבנות מרבי יצחק עוזיאל. שימש גם מוציא לאור ודיפלומט, ובתוקף תפקידו זה פעל אצל קרומוול לשיבת היהודים לאנגליה, שממנה גורשו ב-1290. מנשה דיבר בזכות תרומתם של היהודים להתפתחות הכלכלה ונתן ערובות לנאמנותם אל הארץ שביקשו לראות בה מולדתם. אף שהיה נראה כי קרומוול התרשם מטיעונו, נאלצה הקהילה היהודית של לונדון להמתין שבע שנים לאחר מותו ב-1657 כדי לזכות בהגנת הכתר וכ-40 שנה עד שהפולחן היהודי באנגליה נעשה חוקי. היהודים ישובו רשמית לאנגליה ב-1698. מאבק זה הוא שבמסגרתו תורגם הקונטרס *Vindiciae Judaearum* [תשועת ישראל¹⁰] ונכתבה הקדמת מנדלסון ובה הוא מאמץ את הטיעונים של מנשה. הוא מדגיש שהדעות הקדומות והאפליה כלפי היהודים עדיין חיים בזמנו, אוזר מותניו ומציג לראשונה את נקודת מבטו בנוגע לשיפור מעמדם הסוציו-פוליטי של אחיו לדת.

יתרה מזו, מנדלסון תרגם את החומש **לגרמנית** כתובה באותיות עבריות. מטרתו הייתה ללמד בדרך זו את השפה הגרמנית ליהודים הגרים בה וכך להאיץ את תהליך האמנציפציה. אבל אף היסטוריון אינו מדגיש שמנדלסון, שקרא לתרגום שלו **ביאור**, עשה זאת לפי הדגם של **התפסיר**, תרגום החומש לערבית המודפס באותיות עבריות. העובדה שמנדלסון נסמך על כתבי הוגים יהודים ספרדים נשכחה והושכחה מהמודעות ע"י ההיסטוריוגרפיה הציונית. עובדה היסטורית-קריטית שההתעלמות ממנה מאפשרת התעלמות מהתרומה הספרדית המשמעותית בתולדות עם ישראל בעת החדשה.

מנדלסון פוסע בעקבותיהם של מנשה ושל סעדיה גאון, אשר הגותם והמחויבות שלהם משמשות לו מודל; תחת השראתם חבר את **ירושלים**. ספר זה יהיה מכריע במאבק למען האמנציפציה. אין ספק שהספרדים סללו את הדרך לאמנציפציה של יהודי אירופה. בנקודה זו אבקש להוסיף ולעמוד על הקשר בין השבתאות למהפכה הצרפתית, לרפורמה ולציונות.

המודרניות היהודית

¹⁰ כותרת הספר תורגמה לצרפתית על ידי ליונל יפרח כ-*Justice pour les Juifs* (Paris, Editions du Cerf, 1995), "צדק למען היהודים". ובצדק בחר יפרח לתרגם כך. פירוש המילה הלטינית *Vindiciae* הוא אכן: תביעה לדין. בגרסה הגרמנית נבחרה הכותרת *Rettung der Juden* (1782), שפירושה "תשועת היהודים" (על התרגום מאנגלית אחראי ככל הנראה מרקוס הרץ). כפי שאפשר לראות, התרגום לעברית, "תשועת ישראל", הולך בעקבות הגרמנית.

הקשר בין השבתאות לציונות הוא מן המפורסמות. נתיב זה, הנשען על קבלת האר"י, לא עלה יפה עם שבתאי צבי שקדם להוגים הציוניים המודרניים. הוא היה מבין הראשונים שחווה וחזה את תנועת השיבה לציון, ופעל למענה לפני שיושמה על ידי התנועה הציונית.

לעניין הקשר בין השבתאות לרפורמה (המתקנים). שבתאי צבי היה עושה "מעשים זרים" (כגון ביטול צום ט' באב והפיכתו ליום חג) הסותרים את ההלכה הרבנית המקובלת, והיה מגדיר את המעשים הללו "דברים שבקדושה", ערכים רוחניים חדשים המקנים חירות פנימית לנשמת האדם. במילים אחרות, המעשים הזרים אינם שליליים, אלא יש בהם ממד חיובי והוא המעבר מן "התורה דבריא" (התורה של המצוות המעשיות) ל"תורה דאצילות" (התורה היותר רוחנית), כתורה של העולם החדש. הנהגות אלו הן מסממני הרפורמה והמודרנה מהזווית השלילית שלה.

וכיצד קשורה השבתאות למהפכה הצרפתית? ובכן, גלגולו של שבתאי צבי בעולם הנוצרי הוא כידוע יעקוב פרנק. הלה הרחיק לכת עד כדי ניהיליזם דתי וראה במעבר בין התורה הישנה לתורה החדשה מעבר מהפכני. כשפרצה המהפכה הצרפתית וערכי החירות, השוויון והאחוה הועלו על נס (ערכים חילוניים הנגזרים מן הרציונל), פרנק ופמלייתו זיהו באירוע זה הגשמה פוליטית של הרעיונות המיסטיים שלהם. וכך, מי שהיה אמור לרשת את כסאו, משה דוברושקה, המכונה טומאס וון שונפלד, המכונה יוניוס פריי, התגייס לשורות המהפכנים היעקוביניים הצרפתיים כדי להפוך את הסדר הישן, נהיה אחד ממנהיגיהם, וסופו שהועלה לגרדום עם חברו דנטון.¹¹ ברור אפוא שמקום הורתם ולידתם של שלוש הדרכים המרכזיות של המודרנה היהודית, בספרד הוא. הווה אומר מפלסי הדרך של המודרנה היהודית מצאצאי יהודי ספרד הם. אם כך פני הדברים, כי אז מחובתנו להיאבק על הזכות לספר סיפור אלטרנטיבי של המודרנה היהודית, ובטוחני שיש מקום לאחד סביב רעיון מקורי זה את רוב הכוחות.

דקונסטרוקציה

בניתוח המודרניות היהודית חזרתי עד למקום הופעתה אצל צאצאי היהודים הספרדים. בראש וראשונה בצעתי מהפך בערכי הניגודים המטפיזיים. ביקשתי לתת נפח ומקום אחר למה שתמיד היה מושא ליחס מקטין, מזלזל, דכאני ואדנותי. הראיתי כי מה שנשלט, חורג ממה ששולט ומכוון אותו, על מנת לנטרל את הניגודים, להניע אותם וליצור מושגים אחרים. זאת ועוד ככל שהחברה הישראלית עושה מאמצים אדירים כדי להתנער מהזהות הספרדית, הלה משאירה את חותמה בקרבה כאילו אינה יכולה להשתחרר מדיבוק זה. ככל שהיא מנסה למחוק את מאפייני הזהות הספרדית, מחיקה זו משאירה עקבות שאי אפשר להעלים. ביצעתי אפוא מה שדרידה היה מכנה דקונסטרוקציה של ההיסטוריה היהודית. אם זה אכן המובן של דקונסטרוקציה זו – ודומני שזה מובנה – כי אז מחובתנו להיאבק כדי לכפות תפיסה זו ולהציע בדרך זו **אלטרנטיבה** לאופן שבו ההיסטוריה היהודית מוצגת ונלמדת.

מסיבה זו חשוב להדגיש את השתרגות ההיסטוריות במישור הבין-עדתי, הנוצרת מתוך בחירה **לספר אחרת** את הדברים – הצלבת נרטיבים, החלפה הדדית של זיכרונות – באופן המוביל לרביזיה

---

¹¹ראו גרשום שולם, *Du frankisme au jacobinisme : La vie de Moïse Dobruska, alias Thomas von Schönfeld, alias Junius Frey*, Gallimard/Seuil, Paris, 1981. קאריירה של פראנקיסט: משה דוברושקה וגלגוליו, **ציון**, לה, תש"ל.

של העבר. הצלבת הנרטיבים היא הדרך היחידה לפתוח את הזיכרון של אלו אל הזיכרון של האחרים; המחילה הנובעת מכך היא הדרך היחידה לשבור את החוב ואת השכחה ובאופן זה להסיר מכשול בפני קיום הצדק וההכרה בעוול.

הדרך אל הפיוס

אבל כדי להגיע לשלב זה ולרפא את פצעי הנפש הרבים מאוד שליוו את בואם של הספרדים מצפון אפריקה ומתפוצות אחרות לישראל ואת השתקעותם בה, נדרשת סדרה של צעדים מקדמיים. בראש ובראשונה, חשוב אפוא לבסס את האמת ולעשות צדק. שכן המחילה אינה יכולה להיות תחליף למשפט, הואיל והאחרים חייבים ראשית כול להכיר במעשיהם. אכן, המחילה היא משהו **שנבנה**. ואין מעמד של מחילה ללא **עדות**, רצוי מול האחראי ובנוכחות צד שלישי. וכמו שכותב ז'אק דרידה, "אם המחילה אפשרית, היא חייבת להתאים את עצמה למה שמבחינה כלשהי אין לו מחילה". במילים אחרות, "מחילה מבוקשת, היא לאו דווקא מחילה שמגיעה"¹². סימולקרה של מחילה יכולה לטרפד את כל היוזמה הזאת, מפני שהמחילה **שבירה**.

סיבה נוספת לכך היא שהמסורת היהודית-משפטית המחליפה את **הסבל בגמול**, סמלי במקרה הזה יכולה לעזור לנו. אנחנו נמצאים בתוך מערכת שעיקרה לשפוט את האחראי או את האחראים לפי **מידת האמת** ולנהוג בהם לפי **מידת האהבה**. כך שאין המחילה אפשרית אלא **לאחר** ההכרזה על פסק הדין, גם אם הוא – עליו לחזור ולהדגיש – סמלי לחלוטין. לכן ראוי להרהר באמירה זו של רבן שמעון בן גמליאל: "על שלושה דברים העולם קיים: על הדין ועל האמת ועל השלום, שנאמר (זכריה ח', ט"ו): 'אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם'" (אבות א', י"ח). ר' שמעון בן גמליאל מסמן באמירה זו את הסדר שבו ההליך צריך להתנהל – אמת, צדק, שלום – ורואה בו ערובה להצלחת היוזמה. מהלך זה עשוי לשמש מעין קתרזיס ולקדם את השגת היעד הנכסף: מחילה אמיתית ועיצוב מחדש של רקמת מדינת הלאום.

לסיכום: האמנם הזהות הספרדית היא האות הנוודדת של הזהות הישראלית? דומני שנכון יותר לומר האות המנוודה. ניסיתי להניע אותה מן השוליים אל המרכז ולהקנות לה יציבות. זהות זו על אף תת-קרקעיתיה מחלחלת בתוך ההיסטוריה של העם היהודי והישראלי ומעצבת אותה. הגיע הזמן שנעלה אותה מן התהום האפל אל האור הבוהק. אם כך נפעל נתרום את חלקנו כאינטלקטואלים אחרים באשר **נאחד** את העם היהודי ובאשר נטיל על הדורות הצעירים את המשימה לפתח את שאילותינו, להפרות את הצעותינו ולהמשיך המאבק על מרכזיותו של הזרם הספרדי¹³.

¹² Paul Ricœur, « Le pardon », *Esprit*, mars-avril, 1995. ההקשר שמתוכו מובא הציטוט ברור: "המחילה היא בראש ובראשונה מה שמבוקש מאחר, ובראש ובראשונה מהקורבן. אלא שמי שבחר בדרך של בקשת מחילה חייב להיות נכון לשמוע מילת סירוב. כניסה לאזור המחילה, פירושה להסכים להתמודד עם האפשרות הפתוחה תמיד של מה שאין לו מחילה. מחילה מבוקשת..."

¹³ שותפתי ועודכנתי ע"י ידידי שמואל טריגנו לגבי קומץ של אינטלקטואלים ספרדיים שהוזמנו ואישרו את השתתפותם ומטעמים קלושים ניסו לטרפד את הכנס. לא רק שהם סרבו לבוא ולהרצות אלא התפרצו ברשתות החברתיות ובצעו מין "לינץ' דיגיטלי": "lynchage médiatique" כדברי שמואל. שערורייה זו לא מנעה מהקהל למלאות את האולם. דומני שיש כאן ניסיון לבלימת פיות של "חדשים מקרוב באו". אולם לא באנו לארץ לשבת בצד ולשתוק אלא לתרום את חלקנו. ואם צריך לטרוף את הקלפים ולהפר את שלוות האינטלקטואלים הללו או אחרים, לא נהסס.

